

LA FILOSOFIA DE LA HISTÒRIA EN MARX

En els darrers anys la historiografia ha assistit a la revitalització d'un vell debat amb saba nova. Des de la meitat dels anys seixanta, un cert estil epistemològic que havia caracteritzat el discurs dels historiadors des de la immediata postguerra comença a ésser substituït. La pretensió de fer de la història una ciència, la recerca d'estructures —si és possible, susceptibles de formalització, de presentació com a models i teories— anàlogues en processos dispars (revolució burgesa, mode de producció, etc.) i l'entestament per obtenir explicacions, són fites que es veuen suplides per una historiografia interessada en les reconstruccions detallades, costumista pel que fa al to i la intenció i narrativa —més que no pas explicativa— pel que fa al procediment.

A l'observador distant pot semblar-li paradoxal el fet que historiadors d'inspiració marxista estiguessin en ambdós vessants de la disputa. No hi ha, però, raons per a estranyar-se'n, per tal com la polèmica no era teòrica sinó epistemològica i la historiografia marxista podia perfectament compartir marc teòric (lluita de classes, relacions de producció, etc.) sense que això hagués d'estendre's necessàriament al pla epistemològic. I, en rigor, cap de les dues tradicions ho podia negar a l'altra l'entroncament metodològic amb Marx, malgrat que a totes dues se'ls escapava una part de la seva obra, justament la que l'altra rescatava.

Aquest és l'extrem que voldríem desenvolupar avui. L'excepcionalitat epistemològica de la filosofia de la història en Marx, la seva participació en les dues tradicions historiogràfiques —i de les ciències socials en general— més importants de la contemporaneïtat, la seva síntesi original, que obre la possibilitat d'una reflexió definitiva sobre allò que significa l'explicació en la

història i les ambigüitats d'aquesta doble participació. Tot plegat té molt a veure, tant pel que fa a les seves misèries com pel que fa a les seves conquestes, amb la inspiració filosòfica més perdurable de l'obra de Marx: Hegel.

Les ciències socials del segle XIX es veuen travessades per una línia de fractura que oposa la tradició il·lustrada, que arrenca del segle XVIII i que acaba prenent peu en el positivisme/naturalisme del XIX, a una línia de pensament que té en la llengua alemanya el seu vehicle fonamental d'expressió, sovint anomenada «historicisme» i que cobriria des de la primerenca escola històrica del dret (Savigny, von Haller) fins a Dilthey i els neo-kantians de Baden (Rickert, Wildeband), els teòrics del *verstehen*, en definitiva, passant per les successives escoles d'economistes que culminen en Schomoller i Sombart, en els autors que reaccionen, a partir del 1883, davant la naixent economia neoclàssica tot criticant-ne l'exagerat formalisme, la ingènua pretensió d'obtenir lleis referides al món social i les també exagerades simplificacions —l'«homo oeconomicus»— que descuiden l'única ciència concloent referida al món social; la història.

Hi ha una singular paradoxa en la trajectòria d'aquestes dues línies de pensament. La veta il·lustrada, que neix com a moviment emancipador i racionalista i que adopta en l'àmbit del coneixement social una intenció de cientificitat que es revesteix com a unitat metodològica, desembocarà amb freqüència en conservadora legitimació de l'ordre social existent, en el pla polític, i en l'especulació incontrolada en el pla epistemològic. En efecte, la convicció que un món humà presenta lleis necessàries de la mateixa mena que les del món natural, obviarà la crítica moral, essent així que allò que és «és necessari», *ergo* no pot ésser jutjat en la seva positivitat. La recerca de «lleis socials» es traduirà —en Comte, com abans en Condorcet, per citar exemples il·lustres— en simple filosofia de la història, predicant per a una entitat sense intencions —la «societat»— una fita, un sentit, que quasi sempre s'entendrà com la realització de «la raó».

Per la seva part, la tradició historicista seguirà la direcció contrària. Neix com a pensament antiil·lustrat, reaccionari i irracionalista, recolzat en la convicció —que és a la base de l'escola històrica del dret— que no és la raó allò que ha de regular la vida de la gent, sinó la tradició incorporada al dret consuetudinari medieval, això és, formulat d'una manera imperativa: l'ordre social s'ha de mantenir en la seva forma tradicional i la raó no pot abordar la societat, ni en el pla teòric ni en el pràctic. Tanmateix, a base de percebre el revers sinistre de la industrialització, de preocupar-se per la pèrdua de sentit que imprimia a la vida de la gent i de documentar-se sobre això tot estudiant la vida d'aquells que més clarament la patien —és a dir, els desposseïts—, desembocarà en crítica político-moral. Així inaugurarà l'estudi historiogràfic dels veritables protagonistes de la història i, per problematitzar d'una forma madura el problema del coneixement social, un problema que no ignorarà «el sentit de l'acció». Quan d'allò que es tractava era —segons la famosa sentència de von Ranke— d'«exposar allò que veritablement va ésser», s'estava, en primer lloc, inaugurant la història com a ciència positiva, no com a filosofia de la història més o menys moralitzadora, i, en segon lloc, descrivint calamitats que podrien no ésser perquè antany havien estat d'altra manera. El socialisme de càtedra, que nodrirà l'ala dreta de la socialdemocràcia alemanya en l'època de Bismarck,

serà la traducció política d'aquesta evolució, mentre que l'aspiració a un coneixement totalitzador, capaç de reconstruir les realitats concretes en tota llur complexitat, sense menysprear ni una sola dada ni una sola dimensió, alhora que hom refutava el coneixement formal («abstracte»), serà la madura expressió epistemològica, la més característica i la més interessant de l'escola històrica.

Doncs bé, en Marx trobem això, i quasi sempre per culpa de Hegel. El jove Marx, en la seva inspiració il·lustrada, serà un aferrissat crític de l'escola històrica: «El segle XVIII engendrà un sol producte que té per característica la frivolitat, i aquest producte frívol, l'únic de tots, és l'Escola històrica».¹ Al Marx il·lustrat li resulta absolutament inacceptable la pretensió de fonamentar el dret en la seva simple existència, en lloc de fer-ho en la raó. Per al jove hegel·lià la història és encarnació d'una raó a la qual hom atribueix qualitats humanes: la capacitat de realitzar la seva autorealització. Els esdeveniments no s'encadenen d'una manera causal ni contingent, sinó lògicament, deduint-se els uns dels altres. La successió de les societats per un decurs de negació/superació de la seva forma anterior i la teoria de l'alienació, entesa com una escissió, originada en la negació de les capacitats de l'espècie, que finalment són recuperades, són dues mostres d'aquests anys de la vana pretensió de deductibilitat sota la fórmula de la «negació de la negació», que no és sinó recobriment metafòric de la tradicional filosofia de la història.² Aquesta veta de Marx persistirà al llarg de tota la seva obra, normalment sota la convicció que el curs inevitable del desenvolupament de les forces productives acabaria trencant «els seus embolcalls capitalistes» i realitzant el comunisme. Sens dubte, aquesta serà una formulació més refinada: Marx ja haurà entrat en contacte amb la literatura econòmica i haurà conegut una ciència social en gestació; en canvi, persisteix la intenció hegel·liana de la indistinció entre lògica i història, d'un decurs on «el real és racional». D'aquesta font s'alimenta l'optimisme històric marxista en la seva formulació clàssica que ens porta a esperar el comunisme de l'abundància i també una certa tendència a positivitzar l'existent, per bé que aquesta sigui excepcional.³

Hi ha, però, un altre Marx que té també les seves arrels primerenques. En l'any 1844 escriu un pas que serà programa per als successius economistes historicistes: «Però què demostren les mitjanes aritmètiques? Que cada vegada que hom s'abstrau més dels homes, cada cop es prescindeix més de la vida real per atendre al moviment abstracte de la propietat material, inhumana. Les mitjanes aritmètiques són insults en tota la regla, injúries contra els individus reals, singulars».⁴ Certament, el darrer

1. K. MARX, *El Manifiesto filosófico de la escuela histórica del derecho*, «Reinische Zeitung», 9-VIII-1842; K. MARX, F. ENGELS, *Obras fundamentales*, FCE, México 1982, p. 237.

2. Cf. J. GUIU, *Marx a París (1843-1845)*, tesi de llicenciatura, UAB 1982.

3. Cf. M. SACRISTÁN, *Algunos atisbos político-ecológicos de Marx*, «Mientras tanto» 21, 1984, pp. 38-49.

4. Comentari de Marx a un elogi per part de G. Prévost a Ricardo per treballar amb mitjanes matemàtiques, *Obras de Marx y Engels*, Crítica, Barcelona 1978, vol. 5, p. 272.

gir, la crítica moralista, no és la motivació —exclusivament epistemològica— dels economistes, però la continuació del text, en la qual Marx critica l'«abstracció de la realitat», reforça l'afinitat en el pla del coneixement. D'altra banda, un any abans, des de la *Rheinische Zeitung*, Marx havia criticat la Dieta Renana, la qual havia posat fi al dret consuetudinari que permetia als camperols pobres de recollir llenya en els boscos comunitaris. Per a un il·lustrat, que veia en l'Estat i el seu producte —el dret modern— l'encarnació de la Raó, la doble percepció, que la història no seguia el curs de l'evolució moral i que una societat com la feudal, proveïda d'una altra lògica interna dins la qual quadrava aquesta legislació, assenta les bases sobre les quals acabarà per esfondrar-se la confiada filosofia il·lustrada de la història, en un sentit molt proper a la tradició historicista, a saber: desqualificació moral del «progrés» i relativització històrica de les societats. Encara que en Marx, i això és important, mai no es traduirà —com en la primitiva escola històrica i en bona part dels romàntics— en reivindicació nostàlgica. El contacte amb la història real no invità pas Marx a revisar la seva confiança en el futur, però ni per a ell ni per als joves hegelians no és gaire clar que l'esdevenir sigui sinònim de la raó. Si així fos, no s'entendria la higiènica perplexitat de qui escriu aquestes ratlles:

«Quasi més grans que les dificultats externes semblen les dificultats internes: sobre el «d'on» no hi ha cap dubte; però tant més gran és la confusió sobre l'«a on». No tan sols s'ha desencadenat una anarquia general entre els reformadors, sinó que tots hem de confessar-nos que no tenim una idea precisa sobre allò que ha de passar. D'una part en això consisteix precisament l'avantatge de la nova tendència; nosaltres no anticipem dogmàticament el món, sinó que volem trobar el nou món a partir de la crítica del vell. Fins ara els filòsofs havien tingut llesta en llurs pupitres la solució de tots els enigmes, i l'estúpid món exotèric no havia de fer sinó obrir el seu morrot perquè li volessin a la boca els coloms ja guisats de la Ciència absoluta. Ara la filosofia s'ha mundanitzat.»⁵

L'anomenat «Marx historicista» —que, de fet, mai no fou tal— té una tortuosa trajectòria. El menyspreu per les «taxes mitjanes», tan allunyat de l'autor del *Capital*, obra plagada d'artefactes formals, en realitat no era de procedència historicista. Era Hegel, sobretot, que hi havia darrera les més repetides formulacions de Marx que el vinculen més estretament a l'historicisme: la història com «l'única ciència» i l'aspiració al coneixement de «totalitats concretes». La pretensió de fer coincidir l'ordre lògic amb l'històric, forassenyada en ella mateixa, quan és adoptada des d'una perspectiva materialista i amb informació sobre les naixents ciències socials, donarà lloc a interessants productes. Per a un idealista com Hegel, que assumeix la identitat de natura entre el real i el seu pensament, l'aspiració a un coneixement absolut del món, que no abandonés els obligats requisits —l'abstracció analítica— amb què treballa la ciència normal, no era forassenyada, per bé que sí inconsistent. La ciència

5. Carta de Marx a A. Ruge, sep. de 1843, Ibíd p. 173.

dissecciona la realitat en diversos plans i explica el funcionament de les seves propietats. Però, per això mateix, no ens proporciona, en rigor, el coneixement d'allò que és real.

D'aquesta peculiar conjunció neixen les més suggestives idees de Marx referides al coneixement històric. Quan farà ciència social, sovint el pes de Hegel serà un llast. Així, en el volum primer del *Capital*, quan fa ciència econòmica, la pretensió de superposar l'ordre de l'explicació, la connexió deductiva dels diferents esglaons argumentals amb la gestació històrica no fa sinó produir una confusa amalgama que enterboleix la percepció de l'excel·lent teoria econòmica allí present. Amb la història, per contra, les coses seran diferents. Interessada en el coneixement del concret, la història persegueix, en certa forma, algun tipus d'identitat entre la realitat i el seu coneixement que no és reductible a la que cerquen les ciències particulars. Quan, tot intentant de resoldre la complicació en què s'introdueix un materialista que aspira a conservar la identitat hegeliana entre la realitat i la idea, Marx introdueix la distinció entre el concret real i el concret de pensament, està donant un pas decisiu en la resolució de la disputa oberta entre la tradició naturalista i la historicista.

Per a Marx el producte final del coneixement (el concret de pensament) és síntesi del coneixement —pas obligat— que ens proporcionen les diferents ciències particulars.⁶ Enfront dels naturalistes/positivistes, Marx no s'acontenta amb conèixer el funcionament d'un determinat pla analític (l'econòmic, el biològic, etc.) de la realitat, ni nega, per tant, el coneixement del particular, la «síntesi de multiplicitat de determinacions». Enfront dels historicistes, no menysprea el coneixement formal que proporcionen les ciències particulars, ni cerca cap mena de coneixement «directe» o «místic»; al contrari, creu que solament és des de la ciència (normal) des d'on hom pot obtenir el coneixement que després intentarà de sintetitzar per tal de conèixer el concret. En rigor, aquestes tesis epistemològiques no són específiques del món social: ecòlegs, astrofísics o geòlegs sovint estan interessats en productes intel·lectuals com ara els perseguits per Marx. Tanmateix, tal i com han mostrat els epistemòlegs anglosaxons quan assenyalaven la major importància que tenien en ciències socials les explicacions respecte de les teories, en l'estudi de les societats les dites conviccions tenen possibilitats òptimes de prendre peu, especialment, és clar, en la història, interessada en processos causals situats en un temps i un espai determinats.

Però encara hi ha en Marx una altra interessant elaboració: aquella que fou destacada per Engels quan en el seu enterrament, tot comparant-lo amb Darwin, el presenta com el descobridor de les «lleis de l'evolució social». A aquest gènere pertany allò que ha estat anomenat «teoria de la història» de Marx o, més en general i recentment, sociologia històrica. A ell pertany el molt citat pas referent a la contradicció entre forces productives i relacions de producció. Un tipus d'afirmacions que ja no són

6. Cf. M. SACRISTÁN, *Sobre Marx i el marxismo*, Icaria, Barcelona 1983, pp. 317-367.

mera filosofia de la història, sinó que són susceptibles de tractament formal i traducció empírica.⁷

També la gestació d'aquesta fèrtil prolongació de la veta naturalista, en quant no menysprea —ans al contrari, persegueix— l'elaboració de constructes teòrics, és laboriosa. En una obra no publicada pels seus autors i en un pas plagat de dubtes i de forma temptativa, escriuen Marx i Engels:

«Allà on acaba l'especulació, en la vida real, comença també la ciència real i positiva, l'exposició de l'acció pràctica, del procés pràctic de desenvolupament dels homes. Allà acaben les frases sobre la consciència i passa a ocupar el seu lloc el saber real. La filosofia independent perd, amb l'exposició de la realitat, el medi en el qual pot subsistir. En el seu lloc pot aparèixer, com a màxim, un compendi dels resultats més generals, abstret de la consideració del desenvolupament històric dels homes. Aquestes abstraccions per elles mateixes, separades de la història real, no tenen cap mena de valor. Només poden servir per a facilitar l'ordenació del material històric, per a indicar la successió en sèrie dels diferents estrats. Però no ofereixen de cap manera, com la filosofia, una recepta o un patró en relació amb el qual puguin endreçar-se les èpoques històriques. Al contrari, la dificultat comença allà on s'aborda la consideració i ordenació del material, sigui en una època passada o en la present, l'exposició real de les coses. L'eliminació d'aquestes dificultats es troba condicionada per premisses que de cap manera no poden ésser exposades aquí, perquè es deriven sempre de l'estudi del procés de vida real i de l'acció dels individus en cada època. Destacarem aquí algunes d'aquestes abstraccions per tal d'oposar-les a la ideologia, tot il·lustrant-les amb alguns exemples històrics».⁸

Trenta anys més tard, la mateixa crítica a la filosofia de la història, que no és renúncia a l'obtenció d'«abstraccions», de models, i el reconeixement que l'obtenció d'aquests no és l'objectiu últim de la investigació, sinó un pas, de nou hi és present:

«(...) heus ací dues classes d'esdeveniments que, malgrat que presenten una gran analogia, es desenvolupen en diferents medis i, per tant, condueixen a resultats completament diferents. Estudiant cadascun d'aquests processos històrics per separat i comparant-los entre ells, trobem fàcilment les claus per a explicar aquests fenòmens, resultats que mai no assoliríem, en canvi, amb la clau universal d'una teoria de la història, el major avantatge de la qual rau en el fet d'ésser una teoria suprahistòrica».⁹

No sembla que aquesta renúncia a la «teoria de la història» —per part d'un home que havia dedicat els darrers anys a estudiar economia

7. Cf. F. OVEJERO, *Desde Marx para la historia (¿sirve para algo la teoría marxista de la historia?)*, «Mientras tanto» 27, 1985 (en premsa).

8. *La ideología alemana* (text de 1846), Grijalbo, Barcelona 1974, p. 27.

9. Carta de Marx a la revista rusa «Otiéchestviennie Zapiski» escrita pel novembre de 1877, K. MARX, F. ENGELS, *Escritos sobre Rusia*, vol. II, Siglo XXI, México 1980, p. 65.

seriosament— encaixi gaire bé amb anteriors manifestacions. Hi ha una dada que avala aquesta interpretació: Marx, malgrat haver passat en net aquesta lletra, mai no es decidí a enviar-la. En opinió de Manuel Sacristán, això hauria d'ésser interpretat com una indicació de la consciència per part del seu autor de la incompatibilitat de les opinions que s'hi exposaven amb una filosofia de la història que li havia pesat molt i durant molts anys. Val la pena de recordar que aquests són els anys en què Marx suggereix el pas directe al socialisme a Rússia com a prolongació de les experiències comunals dels camperols. Novament, la motivació dels historicistes.

Sembla, doncs, que Marx participà sempre de les dues motivacions fonamentals de la reflexió metahistòrica del segle XIX, que alimentà en ocasions els seus pitjors vicis, però que també assentà les bases per a la seva síntesi en el coneixement del concret que no menysprea les abstraccions i inaugura, amb pors i ensopegades, un gènere: «la teoria de la història», en el qual tampoc no acabà de sentir-se còmode. Que en tot això tingués part de culpa, des de la rebotiga, la seva eterna passió per Hegel, tan allunyat d'ambdues tradicions com només l'hegelianisme podia estar-hi, és una tremenda lliçó sobre els complicats camins de la història del pensament.

F. OVEJERO